

<https://doi.org/10.62837/2025.5.487>

SƏBUHİ BƏDƏLOV
AMEA Folklor İnstitutu
böyük elmi işçi

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN FOLKLORUNUN TOPLANMASI VƏ TƏDQIQI TARİXİNDƏN

XÜLASƏ

Məqalədə Güney Azərbaycan folklorunun toplanması, tədqiqi və nəşri məsələlərindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, müəyyən dövrlərdə müxtəlif siyasi rejimlərin qadağasına baxmayaraq, xalqımız milli-mənəvi sərvətini – folklorunu qoruyub saxlaya bilmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Cənubi Azərbaycan folklorunun araşdırılması prosesi sürətləndi. Bu proses AMEA Folklor İnstitutu tərəfindən həyata keçirilir və öz axarı ilə davam etməkdədir.

Zəngin Güney Azərbaycan folkloru 15 kitabda öz əksini tapmışdır. Bu toplularda güneyli soydaşlarımızın hafizəsindən toplanmış folklor örnəkləri yer almışdır. Güney Azərbaycan aşiq mühiti zəngin dastançılıq ənənəsi ilə məşhurdur. Toplunun beş kitabı dastanlara həsr edilmişdir.

Güney Azərbaycan folklorunun öyrənilməsi qarşıya qoyulan prioritet məsələlərdən biridir və bu proses davam etməkdədir.

Açar sözlər: Güney Azərbaycan, folklor, dastan, aşiq, toplu

Azərbaycan xalqının zəngin və tükənməz folklor xəzinəsi vardır. Müxtəlif ictimai-siyasi şəraitlə rastlaşsalar da, milli milliklər boyu cilalanaraq dövrümüzdə qədər gəlib çatan bu ölməz nümunələr ümumtürk özəlliyini qoruyub saxlamışdır. Yəni siyasi rejimlər nə qədər qadağalar qoysa da, xalqımız folklor dəyərlərinə bağlılığını yaşatmışdır. Folklor xalq ruhunun özünüifadəsidir. Tariximizin müxtəlif dövrlərindən məlumdur ki, Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsinin zorla qoparılarq qonşu dövlətlərin ərazisinə qatılması şifahi xalq ədəbiyyatımızın inkişafını dayandırmamışdır. Dərbənd, Borçalı, Qərbi Azərbaycan və Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın hafizəsindən toplanan zəngin folklor örnəkləri cild-cild kitablarda öz əksini tapmışdır.

Bildiyimiz kimi, Cənubi Azərbaycan İrənin şimal-qərbində yerləşən, XIX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya-İran müharibəsinin nəticələrindən əvvəl Azərbaycana məxsus olan bir ərazidir. Əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət olan bu nəhəng bölgə çox zəngin folklor örnəkləri ilə fərqlənir. Bu ərazinin folkloru Sovet və İran rejiminin basqısı altında çox çətinliklə toplanırdı. Bununla belə cəsarətli folklorşünaslar alternativ yollarla Cənubi Azərbaycan folklorunun tədqiqi ilə məşğul

olurdular. “Siyasi rejimlər Azərbaycan xalqının mənəviyyəti və taleyi üçün nə qədər təhlükəli olsa belə, xalq minillərdən gələn özəl dəyərlərə, ilkinliyə, soykökə bağlılığını yaşadıb. Bunun ifadəsi kimi istər Şimali, istərsə də Cənubi Azərbaycanda xalqın milli-mənəvi oyanışı nəticə etibarilə onun yaradıcılıq enerjisini daha çox folklor üzərində kökləyib, məhz şifahi ədəbiyyat xalq ruhunun özünüifadəsinə çevrilib” (Abbasova, 2017).

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Cənubi Azərbaycan folklorunun toplanması, tədqiqi və nəşri məsələsi ən ümdə vəzifələrdən biri oldu. Müstəqillik dövrü Cənubi Azərbaycan folklorunun sistemli şəkildə toplanma, nəşr və tədqiqi məsələlərinin elmi istiqamətdə aparılması AMEA Folklor İnstitutu tərəfindən həyata keçirilib və bu proses öz axarı ilə davam etməkdədir.

2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutunda Cənubi Azərbaycan folkloru şöbəsi yaradıldı. Şöbə yarandığı vaxtdan cənublu soydaşlarımızın folklorunun toplanması, tədqiqi işinə başladı və bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə etdi. Mətnlər toplandıqdan sonra ilk növbədə, Cənub folklorunun nəzəri və təcrübə əsaslarının araşdırılması işinə start verildi. Güney folklorunun təşəkkül və inkişaf qanunauyğunluqları müəyyənləşdirildi. Məlumdur ki, mətnlər əski əlifbada öz əksini tapmışdır. Bu işdə tekstoloji məsələləri nəzərə alaraq mətnlərin düzgün transliterasiyası da mühüm rol oynayır.

“Güney Azərbaycan folkloru” seriyasından ilk kitab 2013-cü ildə nəşr olunmuşdur. Bu kitaba Təbriz, Yekənat və Həmədan ərazilərindən toplanmış folklor örnəkləri daxildir. Mərhum professor İsrail Abbaslı bu topluya geniş Ön söz yazmışdır. O, Güney Azərbaycan folklorunun toplanması və tədqiqinin vacibliyi barədə fikrini belə ifadə edir: “Güney Azərbaycan folkloru” cildi çapa hazırlanarkən bizi həmişə bir məsələ düşündürürdü. Bu gün müstəqil Azərbaycanın əhatə etdiyi bölgələrin folklor kitablarının sayı iyirmi cildi keçdiyi halda, Güney Azərbaycana etinasızlıq göstərmək olarmı?! Hərgah müstəqil Azərbaycanın 9 milyonluq sakinlərinin ənəvi irsi bundan sonra da toplanıb əbədiləşdirilərək öz sayını artıracaqsas, sayı 30-35 milyon civarında qeyd edilən Güney soydaşlarımızın mənəvi irsi – şifahi söz sənəti, görəsən, neçə cildə sığa bilər?!” (Güney Azərbaycan folkloru (I kitab), 2013: 5).

Güney Azərbaycan folklor mühiti ümum-Azərbaycan mədəniyyətinin bir hissəsi və zənginliyi ilə seçilir. Bu mühidə hələ də toplanmamış erkən folklor janrları, bayatılar, nağıllar, dastanlar və s. şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri var. Bütün dövrlərdə Güney Azərbaycan folklorunun toplanması və tədqiqi gündəmdə olan məsələlərdən olmuşdur. Milli-mədəni irsimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Güney Azərbaycan folkloru bu gün fərqli siyasi məkanda, fərqli etnomədəni əlaqələr və ideoloji təsirlər şəraitində inkişaf etməkdədir.

Güney Azərbaycan folklorunda diqqəti ən çox çəkən zəngin dastançılıq ənənəsidir. Ənənəvi dastanlarımızın əksəriyyətinin variantlarına bu mühidə rast gəlmək

olur. Tərtib olunan cildlərdə dastanlara da geniş yer ayrılıb. Səs yazılarından dinlənilərək yazıya köçürülən bu dastanlar güneyli soydaşlarımızın dastançılıq ənənəsinə sadıq olduğunun əyani göstəricisidir.

Artıq Güney Azərbaycan folklor örnəklərinin ilk nəşrindən keçən 10 il ərzində toplanan sayı 15-ə çatdırılmışdır. Ümumiyyətlə, hər hansı bir region üzrə folklor antologiyaları hazırlanarkən ilk növbədə bölgənin tarixi haqqında müfəssəl məlumat verilməlidir. Bu, folklor mühitinin spesifikliyinin üzə çıxarılmasına yardımçı olur. Cənubi Azərbaycan folklor örnəkləri də hazırlanarkən regionun tarixi, folklor örnəklərinin özünəməxsusluğu, ərazinin şivə-ləhcə xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, söyləyicilər və toplayıcılar haqqında məlumatlar yer almışdır.

Folklor irsimizi zənginləşdirən janrlar sırasında nağıllar, əfsanə və rəvayətlər, bayatı, layla, oxşama, atalar sözləri və məsəllər önəmli yer tutur. Bu janrlar daha çox kollektiv yaradıcılıq nümunələri əsasında formalaşdığı üçün xalqın arzu və istəklərini, sevinc və kədər hisslərini, mifoloji görüşlərini, psixologiyasını özündə əks etdirir. Bu baxımdan Güney Azərbaycan folklor örnəklərinin II kitabında erkən folklor janrları, xalq adət və ənənələri, qarğışlar, nağıllar, lətifələr, tapmacalar, bayatılar, atalar sözü və məsəllər yer almışdır.

Toplunun III kitabında Səməd Behrəngi və Behruz Dehqaninin ana dilində topladığı nağıllar öz əksini tapmışdır. Bu nağıllardan “Əkinçinin qızı”, “Qarı nənənin cücəsi”, “Əzançı”, “Arvadların pəxməliyi”, “Qıravıl Qərə Məmməd”, “Yeddi qız dədəsi, yeddi oğlan dədəsi” və s. göstərmək olar. Ümumiyyətlə, Güney Azərbaycan nağıllarında başlanğıc formul ənənəvi nağıllardakılarından fərqlidir. Məsələn, “Yeddi qız dədəsi, yeddi oğlan dədəsi” nağılından nümunə gətirək: “*Bir gün var idi, bir gün yox idi. Allahdan səvay heç kəs yox idi*” (Güney Azərbaycan folkloru (III kitab), 2014: 25).

XIX əsrdə Azərbaycanın iki yerə parçalanmasından xeyli müddət keçsə də, bir sıra folklor örnəklərimizdə olduğu kimi, dastanlarımızda da xalqın mənəvi bölünməzliyi hiş olunmuşdur. Heç bir maneə bu zəngin folklor janrının inkişafının qarşısını ala bilməmişdir. “Güney Azərbaycan folkloru” toplusunun VI, VII, X, XII və XV cildləri Azərbaycan folklorunun epik növünün ən geniş yayılmış janrlarından olan dastanlara həsr edilmişdir. Burada ənənəvi dastanların variantları və sırf Güney Azərbaycan dastanları başlıca yer tutur. “*Azərbaycan folklorunun şah əsəri dastandır. Əsrlərin min bir sınağından keçib gələn, xalqımızın qəlbini və zəkasını bütün parlaqlığı və əzəməti ilə əks etdirən dastanlarımız milli-bədii təfəkkürünü həmişə canlı abidələri kimi indi də öz möhtəşəmliyini hiş etməkdədir*” (Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIX-XX əsrlər), 2009: 9).

Toplunun VI cildinə “Tufarqanlı Abbas ilə Gülgöz”, “Dililqar və Mahcamal”, “Zöhrə və Məhəmməd”, “Sənan və tərsa balası”, “Şirin ilə Fərhad”, “Yadigar və Gülabatın”, “Cəhan və Cəmşid”, “Yusif və Züleyxa”, “Aşıq Miskin Əsəd və Səltənət”, “Gərgərli Məhəmməd və Mehparə xanım”, “Baba Leysan”, “Tahir və

Zöhrə” dastanları daxil edilmişdir və bu dastanlar özünəməxsusluqları ilə seçilir. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mətanət Abbasova Güney Azərbaycan dastanları barədə fikirlərini belə ifadə edir: “*Müəyyən improvizasiyalar, şəkildəyişmələriylə ifadə olunan bu zəngin yaradıcılığın tarixi bir qolunu da Güney aşığılarının yaradıcılığı əhatə edir. Güney aşığı sənəti və ifaçılığı tarixi baxımdan çox mükəmməl bir təkamül yolu keçmişdir. Aşığı Qurbani (XVI yüzillik), Aşığı Abbas Tufarqanlı (XVII yüzillik), Xəstə Qasım Tikmədaşlı (XVIII yüzillik) və s. kimi ustad aşığıların yaratdığı dastanlar, el havaları bütün dövrlərdə aşığı ədəbiyyatı və dastançılığın professional forma və üslubda təməli olaraq qəbul edilmiş, öyrənilərək təbliğ olunmuşdur*” (Güney Azərbaycan folkloru (VI kitab), 2017: 3). Güney Azərbaycan folklor örnəklərinin VII cildinə “Şikari” dastanı, X cildinə “Şah İsmayıl”, “Qurbani”, “Nəcəf”, “Böy Aslan və Hüsni Pəri”, XII cildinə “Əsli-Kərəm”, “Seyidi” və “Əlişah”, XV cildinə “Qulam Heydər”, “Qurdoğlu” və “Kəlbi” dastanları daxil edilmişdir.

“Güney Azərbaycan folkloru”nun XV cildi haqqında məlumatda oxuyuruq: “*Kitabda verilmiş dastanlarda ifaçı aşığıların dialekt, şivə və dil xüsusiyyətləri olduğu kimi saxlanılıb. Səsli faylların dinlənilməsi zamanı aydın olmayan dialekt sözləri və ibarələrə də rast gəlinir ki, həmin anlaşılmazlıqlar nöqtələr və boşluqlarla əvəzlənir. Lakin bu, heç də mətnin ümumi məzmununa xələl gətirmir. Kitabdakı dastanların üçü də Güney Azərbaycan folklor mühitində yetərinca geniş yayılıb*” (<https://science.gov.az/az/news/open/23903>).

Azərbaycan aşığı sənətinin bir qolu olan Cənubi Azərbaycan aşığı mühitinə daxil olan Urmiya, Qaradağ-Təbriz, Zəncan, Savə və başqa aşığı mühitlərinə bağlı aşığıların repertuarından yazıya alınan dastanlar, aşığı havaları, şeir şəkilləri güneyli soydaşlarımızın dastançılıq ənənələri haqqında yeni informasiyalar verməkdədir.

Əlbəttə, bu nəhəng arealın folkloru 15 kitabla məhdudlaşmamalıdır, hələ də toplanmamış incilər qalmaqdadır və yaranmaqda davam edir.

Müasir qloballaşma şəraitində, dünyanın milli-mədəni irsinin mühafizəsi məsələlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşdığı, beynəlxalq konvensiyalarda qorunduğu bir dövərdə Güney Azərbaycan folklorunun geniş, hərtərəfli şəkildə öyrənilməsi aktual problemlərdəndir. Bundan sonra da Güney Azərbaycanın zəngin, qiymətli folklor örnəklərinin toplanıb yazıya alınması, tədqiqi və nəşr olunması prosesi davam edəcəkdir.

QAYNAQLAR

1. Abbasova M., (2017). Xalq Cəbhəsi, 26 sentyabr.
2. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIX-XX əsrlər), (2009). 2 cildə, I cild. Bakı: Nurlar.
3. Güney Azərbaycan folkloru, (2013). I kitab. Bakı: Elm və təhsil.
4. Güney Azərbaycan folkloru, (2014). III kitab. Bakı: Elm və təhsil.
5. Güney Azərbaycan folkloru, (2017). VI kitab. Bakı: Elm və təhsil.

6. <https://science.gov.az/az/news/open/23903>

Сабuhi Бадалов

**СБОРНИК ЮЖНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ФОЛЬКЛОР
И ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЙ
РЕЗЮМЕ**

В статье рассматриваются вопросы сбора, исследования и публикации фольклора Южного Азербайджана. Отмечается, что, несмотря на запреты различных политических режимов в определенные периоды, наш народ сумел сохранить свое национальное и нравственное богатство – фольклор.

После обретения Азербайджаном независимости процесс исследования фольклора Южного Азербайджана ускорился. Этот процесс реализуется Институтом фольклора НАНА и продолжается по-своему. Богатый фольклор Южного Азербайджана отражен в 15 книгах. В эти сборники вошли фольклорные образцы, собранные из памяти наших южных соотечественников. Любви среда Южного Азербайджана славится своими богатыми традициями повествования. Пять книг сборника посвящены дастанам.

Изучение фольклора Южного Азербайджана является одним из приоритетных вопросов, и этот процесс продолжается.

Ключевые слова: Южный Азербайджан, фольклор, эпос, любовь, сборник.

Sabuhi Badalov

**COLLECTION OF SOUTH AZERBAIJAN FOLKLORE
AND FROM THE HISTORY OF RESEARCH
SUMMARY**

The article deals with the issues of collecting, researching and publishing folklore of South Azerbaijan. It is noted that despite the prohibition of various political regimes in certain periods, our people were able to preserve their national and moral wealth - folklore. After Azerbaijan gained independence, the process of researching South Azerbaijani folklore accelerated. This process is implemented by ANAS Institute of Folklore and continues in its own way. The rich folklore of South Azerbaijan is reflected in 15 books. Folklore examples collected from the memory of our southern compatriots were included in these collections. The love environment of South Azerbaijan is famous for its rich tradition of storytelling. Five books of the collection are devoted to epics.

The study of folklore of South Azerbaijan is one of the priority issues and this process is ongoing.

Key words: Southern Azerbaijan, folklore, epic, love, collection

Rəyçi: f.ü.f.d., Mətanət Abbasova